

ХАРАКТЕРИСТИКА ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

THE CHARACTERISTICS OF THE COGNITIVE ACTIVITY IN SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

У статті наведено характеристику пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. За результатами вивчення науково-методичних джерел досліджено сутність активності та пізнавальної активності особистості. Висвітлено підходи різних учених до трактування поняття «пізнавальна активність». Розглянуто пізнавальну активність старших дошкільників як інтегративну динамічну якість, основу якої становлять здатність і готовність особистості до діяльності в умовах відсутності безпосереднього та постійного керівництва і яка визначається вмінням планувати, організувати, коригувати свою діяльність. Визначено основні риси, компоненти, рівні та напрями формування пізнавальної активності старших дошкільників. Описано основні показники її прояву: увага, зосередженість, інтерес до вивчення матеріалу; надзвичайно сильне бажання продовжувати заняття, прагнення до вирішення складних завдань; спілкування з дорослим та формулювання запитань до нього.

Доведено, що пізнавальна активність дошкільників пов'язана з творчою діяльністю, узагальнено характеристики цього зв'язку, наведені у психолого-педагогічній літературі та словникових виданнях. Простежено зв'язок між репродуктивною і творчою діяльністю.

На основі узагальнення особистого досвіду автора – занять із групою дітей старшого дошкільного віку в Івано-Франківському центрі «Унікум» Інституту обдарованої дитини НАПН України – розкрито основні напрями формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку: залучення до різних форм дослідницької, пошукової діяльності; збагачення змісту спеціалізованих форм діяльності; поєднання пізнавальної діяльності на заняттях за розвивальною програмою «МамасЯ», під час майстер-класів «Ритмоденс»; забезпечення особистісної активності дошкільників у навчально-пізнавальному процесі; створення розвивального середовища, яке сприяє формуванню в дошкільників допитливості, пізнавального інтересу, ініціативи, творчого мислення, самостійності пізнання тощо.

Ключові слова: активність, пізнавальна активність, пізнавальна діяльність, компоненти пізнавальної активності, діти старшого дошкільного віку.

The article describes the characteristics of the cognitive activity in senior preschool children. According to the study results of the scientific and methodological sources, the degree of activity and cognitive activity of the individual were investigated. The approaches of the different scientists to the interpretation of "cognitive activity" concept were highlighted. The cognitive activity of senior pre-schoolers was considered as an integrative dynamic quality, the basis of which is the ability and willingness of the individual to act in the absence of direct and permanent management and which is determined by the ability to plan, organize, and adjust their activities. The main features, components, levels and directions to form the cognitive activity of the senior preschool children were determined. The main indicators of its manifestation were described: attention, focus, interest in learning the material; extremely strong desire to continue the lessons, the desire to solve complex problems; communication with the adult person and formulating questions to him/her.

It is proved that the cognitive activity of the preschool children is related to the creative activity, the characteristics of this relation were summarized and provided in the psycho-pedagogical literature and vocabulary. The connection between the reproductive and creative activity has been traced.

On the basis of the generalized author's personal experience in the lessons with a group of senior preschool children in Ivano-Frankivsk Centre "Unicum" of the Institute of Gifted Child of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, the basic directions of formation of the cognitive activity in senior preschool children were revealed. This includes pre-school children involving into various forms of research and search activity, enriching the content of specifically childish forms of activity, a combination of cognitive activities in the classes of the development program "MamasiA" during the work-shops "Rhythm dance", ensuring the personal activity of preschool children in the educational and cognitive process; creation of a development environment that promotes among pre-schoolers the formation of curiosity, cognitive interest, initiative, creative thinking, independence of cognition, etc. **Key words:** activity, cognitive activity, cognitive action, components of cognitive activity, senior preschool children.

УДК 373.2.015.311

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-2-36>

Сабат Н.І.,

канд. пед. наук,
викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Вінтоник Н.В.,

студентка II курсу магістратури педагогічного факультету
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасних умовах реформування освітньої галузі важливого значення набуває усвідомлення важливості дошкільного віку як унікального періоду розвитку особистості. Серед ознак особистісного становлення та розвитку дитини досліджуваного

віку значне місце займає пізнавальна активність. Завдяки активності дитина вступає в життєво необхідні відносини з навколишнім оточенням, спілкування з людьми. За твердженням науковців, активність є вагомим передумовою творчого ефективного навчання. Зрештою, пізнавальна актив-

ність – підвалина засвоєння дитиною культурного досвіду людства, вагома умова формування інтелектуальних якостей особистості дошкільника, її самостійності, ініціативності, успішності, творчості, що, своєю чергою, сприяє гармонійному становленню особистості.

Для реалізації ефективного керівництва пізнавальною діяльністю дошкільнят вихователів, соціальному педагогові варто знати не лише характерні риси пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку, а й сутність пізнавальної активності, її види, вікові особливості, методи впливу на формування зростаючої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Категорія «активність» досліджується в різних напрямках: біологічному, філософському, психологічному, педагогічному тощо. Сутність поняття «пізнавальна активність» пов'язана з визначенням активності і відображає психологічну і практичну готовність до пізнання, цілеспрямованого перетворення довкілля і себе в ньому. Різні аспекти проблеми пізнавальної діяльності особистості розкриті у працях М. Анцибор, Л. Аристової, М. Данилова, І. Лернера, Н. Лисенко, В. Лозової, М. Махмутова, О. Савченко, І. Харламова, Г. Щукиної та ін.

Вчені-дидакти (П. Підкасистий, О. Савченко, В. Ягупов та ін.) пізнавальну активність пов'язують із навчанням, мотивуючи це тим, що в основі учіння як діяльності лежить діяльність пізнання в різних аспектах. Принцип активності є основоположним у дидактичній системі, адже навчання є ефективним, якщо діти проявляють пізнавальну активність, усвідомлюють потребу й мету навчання, планують власну діяльність, здатні до самоконтролю й самооцінки. Тобто оволодіння знаннями відбувається лише у власній активній діяльності, а учіння – специфічна форма пізнавальної діяльності.

Фахівцями в галузі дошкільної освіти і дитячої психології (Т. Кондратенко, С. Ладивір, Н. Лисенко, М. Лісіна, Л. Лохвицька, В. Суржанська, Г. Стадник) доведено, що саме в дошкільному віці відбувається інтенсивне становлення пізнавальної активності. Про необхідність орієнтації процесу пізнавальної діяльності на розвиток образних форм пізнання світу через дитячі види діяльності йдеться у дослідженнях таких авторів, як О. Брежнева, Л. Буркова, О. Кононко, С. Ладивір, І. Литвиненко, Б. Мухацька, Т. Ткачук та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень, нині небагато практичних розробок із формування пізнавальної активності дошкільників. Також недостатньо вивчений досвід центрів раннього розвитку дитини, в яких відбувається формування пізнавальної активності особистості.

Мета статті – теоретичний аналіз поняття «пізнавальна активність» та окреслення шляхів

її формування на прикладі занять зі старшими дошкільниками в центрі розвитку дитини поняття «Унікум».

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових дослідженнях зустрічаємо різні визначення одного і того самого поняття, що зумовлено відповідною галуззю знань, в якій воно використовується, а також авторським баченням. Це можемо застосувати й щодо поняття «пізнавальна активність». Нині немає єдиної дефініції цього терміна. Тому з метою уточнення понятійного апарату дослідження простежимо наукові тлумачення поняття «активність» як категорії – це дасть нам змогу глибше вивчити сутність дефініції «пізнавальна активність». Зазначимо, що поняття «активність» у наукових працях тлумачиться в біологічному та соціологічному вимірах. Так, із точки зору вчених природничої галузі, це є спадкова властивість, яка характерна для живої природи і людини і пов'язана із пристосуванням живих організмів до оточуючого середовища. Соціологія ж тлумачить активність людини як соціальної істоти, тобто розглядає суто людську активність.

За визначенням, наведеним у філософському словнику, активність – одна з характерних рис способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що відображає рівень спрямованості його здібностей, знань, навичок, прагнень, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію загальних потреб, інтересів, цілей, ідеалів [13, с. 15]. Соціолого-педагогічний словник визначає активність як певну спільність властивостей особистості, певний стан людського індивіда, який виявляється в інтенсивній діяльності [10, с. 10]. За визначенням В. Лозової, активність «знаходить вияв у готовності, прагненні до самостійної діяльності, якості її здійснення, виборі оптимальних шляхів для досягнення поставленої мети, виявляючи тим самим своє ставлення до конкретної діяльності та її результатів» [5, с. 15]. Т. Алексеєнко пізнавальну активність трактує як систему властивостей суб'єкта, що інтегрує важливі якісні характеристики типового для нього прояву пізнавальної діяльності [1, с. 12].

Науковці трактують активність і як діяльність, і як результат діяльності, і як рису особистості, і як її особливий психічний стан. У низці джерел зазначено, що активність проявляється у здатності змінювати оточуючу дійсність відповідно до власних потреб, поглядів, цілей. Активність виражається в енергійній ініціативній діяльності. Наукова література узагальненою характеристикою активності людини вважає діяльність – «спосіб буття людини у світі, здатність її вносити в дійсність зміни» [10, с. 63].

Видом активності особистості є пізнавальна активність. Вона виступає вагомим чинником розвитку особистості дошкільника. Зазначимо, що єдиного підходу до тлумачення цього поняття не

існує. В енциклопедії освіти пізнавальна активність трактується як «риса особистості, яка виявляється в її ставленні до процесу пізнання, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної пізнавальної діяльності, спрямованої на оволодіння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань, способів діяльності, а також в її якості» [2, с. 678]. У психологічних дослідженнях (В. Крутецький, С. Максименко, В. Моляко та ін.) пізнавальну активність трактують як вибірково пізнавальну спрямованість людини на предмети і явища, як складне психологічне утворення, що об'єднує емоційну, пізнавальну та вольову сфери особистості.

Активність проявлятиметься лише тоді, коли дитина демонструє самостійність у переосмисленні знань, творчо підходить до вирішення завдань. В іншому випадку її дії вказуватимуть на моторність особистості, що не є аналогічною активності дитячого пізнання. Т. Шелепенко посилається на дослідження І. Якиманської щодо психологічної природи пізнавальної активності, яка може проявлятися як на рівні зовнішньої (репродуктивної) активності, так і на рівні внутрішньої (мисленнєвої) активності [15, с. 111]. Діти дошкільного віку схильні до відтворення, тобто зазвичай демонструють репродуктивну активність. А творча активність проявляється у прагненні до самостійного здобуття знань, перетворення раніше засвоєних знань, оволодіння новими способами розв'язання проблем, що пов'язано з творчою діяльністю. Тому наявність творчих елементів – це найвищий ступінь прояву пізнавальної активності.

Однак роз'єднати репродуктивну і творчу діяльність майже неможливо, тому варто виділяти те, що спричиняє варіативність підходів низки вчених до класифікації рівнів пізнавальної активності. У результаті усвідомленого цілеспрямованого переходу з одного рівня на інший відбуваються якісні та кількісні зміни в показниках пізнавальної активності (пізнавальній самостійності, ініціативі, пізнавальному інтересі, уважності, вольових зусиллях та ін.), що дає змогу діагностувати і цілеспрямовано управляти активністю дошкільнят у процесі навчальних та виховних занять.

На особливу увагу заслуговує позиція Т. Шамової, яка розглядає пізнавальну активність і як мету досягнення, і як засіб її досягнення, і як результат. Учена також виокремлює три рівні пізнавальної активності: відтворювальна, інтерпретуюча, творча [14, с. 52]. За твердженням С. Ладивір, пізнавальна активність є закономірною потребою дошкільнят у пізнанні навколишнього світу [4, с. 3]. Особливістю дошкільного віку є перевага образних форм пізнання дійсності – сприяння, мислення, уяви. Саме дошкільний вік є чутливим періодом розвитку особистості дитини. Тому основним завданням виховання дошкільника є

стимулювання і збагачення образних форм пізнавальної діяльності [6, с. 43]. Сучасні дослідники наголошують, що пізнавальна діяльність дітей дошкільного віку має організовуватися так, щоб розвивати образні форми сприйняття світу дитиною. А це можливо через організацію різних видів діяльності, які сприятимуть збагаченню й максимальному розкриттю тих якостей, щодо яких дитяча природа найсприятливіша.

Яскрава пізнавальна активність дошкільника, що є основою її пізнавальної мотивації та могутнім розвивальним механізмом творчості, важливою ознакою дитячої творчості. Про домінування пізнавальної мотивації свідчать також вища чутливість, сенситивність дошкільників до нових стимулів, нової ситуації, здатність побачити нове у звичайному. Тому низка вчених наголошує на принципово важливому зв'язку між пізнавальною активністю і творчою діяльністю. Так, за твердженням Т. Ткачук, пізнавальна активність – самостійна, ініціативна діяльність дитини, спрямована на пізнання навколишньої дійсності й зумовлена потребою розв'язання пізнавальних завдань, що постають перед нею в конкретних ситуаціях [12, с. 11]. У психологічному словнику також вказано на зв'язок активності з діяльністю й окреслено її основні характеристики: зумовленість дій, що виконуються, специфікою внутрішніх станів суб'єкта безпосередньо в момент дії; довільність – зумовленість наявною метою суб'єкта; надситуативність – вихід на межі початкової мети; значна стійкість діяльності щодо прийнятої мети [7, с. 16]. Активність реалізується в індивідуальній, груповій, колективній, масовій, трудовій, дозвільній та інших формах життя суспільства.

С. Ладивір трактує пізнавальну діяльність як якісну ознаку діяльності дошкільника, властивість особистості, стан її готовності до пізнавальної діяльності [4, с. 4]. Пізнавальна активність дитини дошкільного віку, за В. Суржанською, формується і розвивається на базі пізнавальної потреби в різних видах діяльності, забезпечує формування цілісного уявлення про оточуючий світ і характеризується наявною пізнавальною орієнтацією дитини, ініціативою, інтересом, самостійністю та оригінальністю дошкільника. Науковцем також уточнена низка особливостей пізнавальної активності дитини дошкільного віку: прояв із народження, властивість інтенсивно розвиватися; здатність реалізовуватись у різних видах діяльності; виявлення у запитаннях, розмірковуванні, порівнюванні, експериментуванні; наявність пізнавального інтересу на рівні цікавості та допитливості; поєднання інтелектуального та емоційного ставлення до предметів та явищ дійсності; наявність наприкінці дошкільного віку ознак самостійності, певної саморегуляції та самоконтролю; набуття після 4–5 років вигляду ініціативної перетворюючої

активності [11, с. 14]. Ці та інші дефініції доповнюють одна одну, розкривають сутність і специфіку пізнавальної активності дошкільнят. Визначають такі основні риси пізнавальної активності дітей:

– пізнавальна активність визначається як стан, що передує діяльності й породжує її, як міра діяльності, як риса, якість особистості, як умова розвитку та результат виховання;

– пізнавальна активність – це риса особистості, яка виявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності [8, с. 51].

Із наведеного вище випливає, що в наукових розвідках, в яких йдеться про активність дітей дошкільного віку, найчастіше оперують терміном «пізнавальна активність». У наукових дослідженнях описують різні форми її прояву, як-от відповідальність, допитливість сумлінність, інтенсивність, енергійність, інтерес, ініціатива, оригінальність, самостійність, оптимальність (В. Лозова). Поряд із формами прояву пізнавальної активності науковці розробляють і показники її прояву. Це, наприклад, увага, зосередженість, інтерес до вивчення матеріалу (К. Щербакова), надзвичайно сильне бажання продовжувати заняття, прагнення до вирішення складних завдань (Д. Богоявленська, А. Петровський), спілкування з дорослим, формулювання питань для нього (Д. Годовікова, М. Матюшкін).

Зазначимо, що проблема оптимізації пізнавальної діяльності старших дошкільників має вагоме значення не лише для інтелектуального, а й для особистісного розвитку дошкільників загалом. Адже дитина, прагнучи до самостійної діяльності, врешті-решт, засвоює соціальний досвід, ті знання й способи діяльності, що накопичені людством упродовж тисячоліть. Звичайно, з віком пізнавальна активність стає цілеспрямованішою, змінює форми прояву. Тому науковці виокремлюють низку показників, за якими можна визначити рівні пізнавальної активності. Наприклад, С. Ладівір пропонує брати до уваги такі показники: увага й особливий інтерес до предмета; емоційне ставлення до нього; дії, спрямовані на детальніше розпізнавання предмета, узагальнення його функціонального призначення; загальна кількість таких дій, як показник інтенсивності обстеження та якісна характеристика дій, їхня розмаїтість; постійний інтерес до предмета [4, с. 4].

Аналіз теоретичних засад проблеми пізнавальної активності дає змогу окреслити її характеристику – це інтегративна динамічна якість, основу якої становлять здатність і готовність особистості до діяльності в умовах відсутності безпосереднього та постійного керівництва і яка визначається вмінням дошкільника планувати, організовувати, коригувати свою діяльність. Пізнавальна активність супроводить будь-яку самостійну дію, це, по суті, готовність (здатність і прагнення) до енер-

гійного ініціативного володіння знаннями, докладавання вольових зусиль.

Джерелом пізнавальної активності дошкільнят виступає пізнавальна потреба. Саме вона є однією з найвагоміших потреб, особливо в період становлення особистості дитини. Будучи підґрунтям пізнавальної активності дошкільника, пізнавальна потреба значно впливає на процес становлення когнітивних та особистісних структур, творчої діяльності особистості. Суттєва відмінність пізнавальної потреби від інших вітальних потреб у тому, що вона практично ніколи не може бути задоволена (І. Павлов). Потреба старшого дошкільника в пошуку поступово перетворюється на складний конгломерат розумових здібностей та мотиваційних факторів, слугує психофізіологічною основою творчості.

Нині маємо низку дисертаційних досліджень, присвячених проблемі розвитку пізнавальної активності. Традиційно визначають високий, середній та низький рівні пізнавальної активності. Наприклад, В. Суржанська визначає такі критерії пізнавальної активності дитини дошкільного віку: пізнавальна орієнтація, інтерес, ініціатива, самостійність, оригінальність. Також вона виокремлює репродуктивно-наслідувальний, репродуктивно-виконавчий, конструктивно-виконавчий, творчий рівні активності дітей [11, с. 9].

Окреслені теоретичні положення є важливими з огляду на пошук шляхів та ефективних умов розвитку пізнавальної активності дошкільників. Т. Садова, А. Рудакова визначають такі основні напрями формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку: залучення дітей до різних форм дослідницької, пошукової діяльності; збагачення змісту специфічно дитячих форм діяльності (ігрової, зображувальної, рухової, практичної, діяльності спілкування); цілеспрямований розвиток сприймання як початкового етапу образного пізнання дійсності через включення різних аналізаторів для дослідження властивостей предмета; поєднання пізнавальної діяльності на заняттях (в організованих формах діяльності), різноманітних нерегламентованих видів дитячої діяльності та самостійної пізнавальної діяльності; забезпечення особистісної активності дошкільників у навчально-пізнавальному процесі; індивідуалізація взаємодії педагога з дітьми відповідно до рівнів пізнавальної активності; створення розвивального середовища, яке сприяє формуванню в дошкільників допитливості, пізнавального інтересу, ініціативи, творчого мислення, самостійності пізнання тощо [8, с. 51].

Однією з важливих умов розвитку пізнавальної активності старших дошкільників є створення для них сприятливого середовища для розвою їхніх талантів. Над цим завданням працюють фахівці Івано-Франківського центру «Унікум» Інституту обдарованої дитини НАПН України. Займаючись

із групою дітей старшого дошкільного віку, ми, в першу чергу, намагалися розвивати їхню пізнавальну активність. Для цього прагнули, щоб розвиток і навчання ставали для дітей легкими та природними. Тому в роботі зі старшими дошкільниками практикували різні методики навчання та розвитку дітей. Також ми використовували широкий спектр засобів: наочність, ілюстрації, роздаткові матеріали, художні книги, мультимедійні засоби. Таке мікросередовище, насичене інформацією, позитивними пізнавальними емоціями, формувало у старших дошкільників стійкий інтерес до пізнавальної взаємодії з дорослими. Дуже позитивно діти сприймали запропоновані їм творчі завдання.

Під час занять діти навчалися співпрацювати у колективі, активно взаємодіяти, проявляти ініціативу, поважати думку інших. Наприклад, дітям дуже подобаються заняття за розвивальною програмою «МамасЯ». Кожне заняття триває 45 хв. і проводиться у формі спільних заходів для батьків та дітей. Така форма проведення допомагає краще пізнати один одного, стати ближчими. Важливо, що у процесі реалізації програми батьки взаємодіють із малюком у процесі роботи. Це допомагає розгледіти нові таланти, навчитися їх розвивати, перейти на новий рівень стосунків, де панує повага і розуміння.

Заняття включають психогімнастичні вправи, елементи Вабу-йоги, масажу, ігрову гімнастику, музичні ігри. Тренування спрямовані на фізичний, інтелектуальний та творчий розвиток дитини. Заняття за розвивальною програмою «МамасЯ» сприяли створенню оптимального середовища для розвитку пізнавальної активності дітей.

Цікавими для дошкільнят є заняття під час майстер-класів «Ритмоденс». У програмі занять – лікувальна ігрова гімнастика, розвиток гнучкості, відчуття ритму, дихальна гімнастика. Дитячі танцювальні заняття розкривають здібності і формують життєво необхідні навички: відчуття партнера, музичність, виразність, пластичність, креативність. Ритмоденс призначений для творчих і активних – це захоплююча гра; для тих, хто не любить сидіти на місці, – велика кількість цікавих рухливих вправ; для маленьких винахідників – веселі і незвичні вправи; для маленьких розбійників – яскраві, незабутні враження; для любителів пофантазувати – змога зануритись у світ неповторної гри і фантазії. У контексті розвитку пізнавальної активності діти жваво взаємодіяли, обмінювалися враженнями, придумували нові танцювальні рухи.

У роботі з дітьми ми намагалися переходити від пасивності до активних способів пізнання. З цією метою організовували позитивну взаємодію дорослих та дітей, переходили на якісно вищий рівень пізнавальної активності у процесі використання педагогічної оцінки, самооцінки вихователів і окре-

мих дітей. Результатом формування пізнавальної активності старших дошкільників стало набуття дітьми активних самостійних засобів пізнавальної діяльності, виникнення позитивних емоційних проявів та інтересу до пізнання навколишнього оточення, інших людей, самого себе.

Висновки. Таким чином, проблема формування пізнавальної активності старших дошкільників є актуальною в сучасному соціумі. У низці психолого-педагогічних досліджень йдеться про такі особливості її формування в дітей старшого дошкільного віку: вона проявляється від народження та інтенсивно розвивається впродовж усього дошкільного віку; проявляється у різноманітних видах діяльності; виявляється в різних запитаннях, розмірковуваннях, порівняннях; під час пізнання дитина виявляє емоції – це є свідчення єдності інтелектуального й емоційного; у старшому дошкільному віці з'являються ознаки самостійності, саморегуляції та самоконтролю пізнавальної діяльності дитини.

Вагомою складовою частиною пізнавальної активності є пізнавальний інтерес, який підвищується з накопиченням дитиною досвіду пізнавальної діяльності. У старшому дошкільному віці пізнавальні інтереси набувають стійкості. Пізнавальний інтерес дошкільника залежить від опанованих ним знань, а також від тих способів, якими йому передають ці знання.

Пізнавальна активність проявляється і реалізується в діяльності і спілкуванні, ставленні до себе і навколишньої дійсності, тобто в життєдіяльності особистості, і передбачає ініціативність особистості, її вимогливість до себе та інших. Подальшого дослідження потребують питання забезпечення умов для ефективного формування пізнавальної активності старших дошкільників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алексєєнко Т.А. Формування пізнавальної активності студентів в умовах блокової організації навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Київ, 1995. 25 с.
2. Енциклопедія освіти / за ред. В.Г. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Жейнова С.С., Курносова К.В. Проблема розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 48. С. 100–106.
4. Ладивір С. Пізнавальна активність старших дошкільнят: індивідуальні особливості. *Дошкільне виховання*. 2006. № 11. С. 3–6.
5. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів. Харків : ОВС, 2000. 164 с.
6. Проскура Е.В. Развитие познавательных способностей дошкольника / под ред. Л.В. Венгера. Київ : Радянська школа, 1985. 128 с.

7. Психологический словарь / авт.-сост. Копорулина В.Н., Смирнова М.Н., Гордеева Н.О. Ростов на Дону : Феникс, 2004. 640 с.

8. Садова Т.А., Рудакова А.О. Формування пізнавальної активності дошкільників як психолого-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 49–52.

9. Салабай О. Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. *Вісник Інституту розвитку дитини (додаток): методичні та практичні матеріали*. 2013. Вип. 4. С. 1–9.

10. Соціолого-педагогічний словник / за ред. В.В. Радула. Київ : ЕксОб, 2004. 304 с.

11. Суржанська В.А. Творчі завдання як засіб формування пізнавальної активності старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 /

Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України. Київ, 2004. 19 с.

12. Ткачук Т.А. Розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку у спілкуванні з вихователем : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ, 2004. 23 с.

13. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди; [редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

14. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. Москва : Педагогика, 1982. 208 с.

15. Шелепенко Т.Л. Теоретичні засади проблеми пізнавальної активності і самостійності студентів. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2017. № 2. С. 109–115.